

Магістр 1 року навчання
факультету обліку і аудиту ХНЕУ ім. С. Кузнеця

ЕТИМОЛОГІЯ ТА РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ "БЕЗПЕКА"

Анотація. Розглянуто походження категорії "безпека" у зв'язку з поняттями "небезпека", "загроза", "ризик". Проаналізовано погляди науковців на взаємозв'язок, взаємозалежність та узгодженість між ними, а також підходи до їхнього розмежування. На основі проведеного аналізу уточнено зміст цих понять.

Аннотация. Рассмотрено происхождение категории "безопасность" в связи с понятиями "опасность", "угроза", "риск". Проанализированы взгляды ученых на взаимосвязь, взаимозависимость и согласованность между ними, а также подходы к их разграничению. На основе проведенного анализа уточнено содержание этих понятий.

Annotation. The origin of the category "safety" is considered in connection with the concepts "danger", "threat", "risk". The views of research workers are analysed as to their interrelation, interdependence and co-ordination, between them, as well as approaches to their differentiation. On the basis of the conducted analysis the content of these concepts is specified.

Ключові слова: безпека, небезпека, загроза, ризик, категорія.

У наукових дослідженнях, практичній діяльності, зокрема, у педагогічному процесі та у повсякденному житті широко використовуються терміни "безпека", "небезпека", "ризик", "загроза". Здавалось би, що всі знають і розуміють, що це таке, але виявляється, що сприймаються вони різними людьми по-різному. Нерідко небезпеки, загрози та ризики, що усвідомлюються одними людьми, не сприймаються іншими. Чому так? Чим є безпека, небезпека, ризики та загрози як такі? Відповіді на ці питання лягли в основу даної статті.

Проблемами вивчення безпеки, загроз, ризиків та небезпек, а також їх впливу займається значна кількість закордонних та вітчизняних науковців, а саме: Р. Амінєв, І. Бланк, Сенчагов В. О., Самснєв К. Я., Є. Олейніков, Єрмошенко М. М., Вітлінський В. В., Липкань А. В., Пасічник В. М., Шкарлет С. М., Дацків Р. М. та ін. Однак на сьогодні не існує єдиної думки щодо сутності, взаємозв'язку та взаємозалежності таких категорій, як "безпека", "ризик", "загроза" та "небезпека".

Метою статті є проведення детального аналізу наявних підходів щодо визначень "безпеки", "небезпеки", "загрози", "ризик" і виявлення їх взаємозв'язку та взаємозалежності між ними.

У теорії національної безпеки широко використовуються такі поняття: "національна безпека", "безпека особистості", "суспільна безпека", "державна", "інформаційна", "економічна", "політична", "екологічна", "військова", "соціальна", "технологічна" тощо. Їх визначення потрібно розпочинати з аналізу поняття "безпека", оскільки воно включає в себе всі названі поняття.

Основою вивчення будь-якої наукової категорії є історичний аспект. Історичні корені й джерела дають можливість більш детально розкрити її зміст. Проблема забезпечення безпеки людини і громадянина розглядалась вже у філософських та політико-правових вченнях античних мислителів. Так, Гіппократ (460 – 377 рр. до н. е.) у своїх працях писав про важливість безпечних умов, в яких здійснюється трудова діяльність. Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.), розглядаючи ідеальне державне облаштування суспільства та способи управління ним, висував один із головних критеріїв такого ідеального суспільства – забезпечення безпеки громадян. У новий час Б. Спіноза головною метою створення "громадянського суспільства" вважав "мир та безпеку життя". Ж.-Ж. Руссо стверджував, що найважливішим завданням держави має бути "турбота про самозбереження" [1].

У вітчизняній та зарубіжній економічній літературі існує декілька десятків трактувань понять "безпека". У країнах Західної Європи концепт "безпека" став уживатися наприкінці XII ст. і трактувався як стан відсутності або нейтралізації загроз, небезпеки, а також створення умов та соціальних інститутів, що його забезпечують [2]. На думку Шкарлет С. М. [3], категорія "безпека" у слов'янському суспільстві з'явилася в середині XV ст. як реакція на загарбницькі посягання Золотої Орди. У XVII ст. це поняття вже відносять до державних і загальнодержавних. У серпні 1881 р. у царській Росії було прийнято "Положення про заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою", де вперше визначено поняття громадської безпеки. Із 80-х рр. XX ст. розпочалася широкомасштабна наукова розробка категорії "безпека" установами провідних країн світу. Перші українські праці з цієї проблеми були опубліковані на зламі 1993 – 1994 рр. Поняття національної безпеки увійшло в нормативні документи і зайняло відповідне місце в політичних дискусіях з економічних питань. У 1997 р. було прийнято Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. Як зазначає російський вчений В. Сенчагов [4], безпека – це стан об'єкта в системі його зв'язків з огляду на його здатність до самовиживання і розвитку в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз, а також в умовах впливу непередбачуваних і важкопрогнозованих факторів.

Аналіз літературних джерел [5 – 8] показав, що наукова категорія "безпека" визначається з різних позицій. Зокрема, безпека – як стан захищеності життя важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. З точки зору самостійності безпека визначається як стан суспільних відносин, при якому особистість, соціальна група, народ, країна (державна) може самостійно, суверенно, без втручання й тиску ззовні вільно обирати й здійснювати свою стратегію міжнародної поведінки, духовного, соціально-

завдання збитків. З урахуванням системного підходу безпека визначається як такий стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення системи або до неможливості її функціонування й розвитку.

У редакції національного інституту стратегічних досліджень України під безпекою у загальному плані мається на увазі захищеність країни від наявних чи потенційно можливих загроз. В ДСТУ 2293-99 "Охорона праці" зазначено, що безпека – це стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди. У даних визначеннях присутні такі поняття, як ризик та загроза.

Перші основи теорії ризику формувались повсякденною різносторонньою діяльністю людей упродовж багатьох століть. Ще на ранніх етапах розвитку цивілізації, усвідомлюючи або інтуїтивно відчуваючи можливість виникнення небезпеки (голоду, холоду, смерті тощо) людина боролась за своє існування, намагаючись уникнути, побороти чи принаймні зменшити негативний вплив різноманітних природних загроз [9]. Початкове значення терміна "ризик" точно не з'ясоване – його походження пов'язують із латинським "*risicum*" (небезпека, скеля) та давньогрецькими "*risikon*", "*ridsa*", які в буквальному перекладі означають "небезпека лавинування поміж скелями". Етимологія цього слова вказує на сфери суспільного життя, в яких починало зароджуватися поняття ризику: мореплавство і морська торгівля, де зіткнення з прибережною скелею вважалося найбільшою небезпекою.

Ризик є універсальною категорією, яка знаходить застосування у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Залежно від напрямку дослідження ризик розглядають і як суспільно-історичну, так і як економічну категорію. Слід відзначити, що у наукових дослідженнях немає єдиного підходу до визначення категорії "ризик" – однозначне й загальновизнане трактування цього терміна досі залишається не розробленим, а це свідчить, що попри численні дослідження серед науковців і досі не сформовано єдиної позиції щодо розуміння сутності цієї важливої категорії. Якщо не брати до уваги вузькоспеціальних значень ризику, то різноманіття трактувань у вітчизняних і зарубіжних працях, тлумачних і психологічних словниках можна звести в три групи.

У першій – ризик розуміється як специфічний процес вибору варіантів дії: вибір альтернатив у ситуації невизначеності; вибір дії, результат якої визначається випадком; єдність обставин та індивідуально-групових переваг (критеріїв оцінки ситуації), на основі яких приймається оперативне рішення. У другій групі ризик розкривається через безпосередню дію суб'єкта: дія навмання в надії на щасливий результат; образ дії у невизначеній ситуації; поведінка при наявності небезпеки, загрози. У третій – акцент робиться на ймовірність негативного характеру наслідків: вірогідність помилки або неспіху в ситуації з декількома альтернативами; збитки, пов'язані з реалізацією рішення або викликані несприятливими чинниками середовища; можливість настання небажаних наслідків (іх міра) в результаті дії випадкових факторів; подія, настання якої включає можливість будь-яких втрат [10].

В українській мові "ризик" означає "усвідомлену можливість небезпеки, сміливий, ініціативний вчинок, дію з надією на успіх, позитивний результат; можливість збитку або невдачі в якій-небудь справі" [11].

Найбільш ґрунтовно першою працею з проблем ризику в Україні по праву можна вважати книгу Вітлінського В. В. та Наконечного С. І. "Ризик у менеджменті", в якій наведено визначення сутності ризику як об'єктивно-суб'єктивної категорії, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності у ситуації неминучого вибору і відображає міру (ступінь) досягнення сподіваного результату, невдачі та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих та неконтрольованих чинників за наявності прямих та зворотних зв'язків [9].

Однак існує ще один, дуже важливий аспект у вивченні змісту поняття "ризик", який стосується співвідношення між поняттями "ризик" і "небезпека". Зараз у науковій літературі єдиного погляду із цього питання немає. Низка авторів вивчає поняття "небезпека", як вужче за значенням порівняно з поняттям "ризик" і використовує його при визначенні цього поняття, наприклад: ризик – небезпека виникнення непередбачуваних втрат, збитків, недоотримання доходів, прибутку порівняно з планованим варіантом; ризик – небезпека того, що відбудеться можливі певні події [12].

Такий стан речей зумовлений певною термінологічною плутаниною, зокрема тим, що поняття "небезпека" у більшості випадків ототожнюють із поняттям "загроза". Загрозу слід розглядати як потенційну, не проявлену, наявну в латентному, прихованому стані небезпеку, яка проявляється в разі реалізації ризику. Ризики можуть реалізуватися, а можуть і не реалізуватися, тобто існує певна вірогідність їх реалізації; говорячи ж про небезпеку, автор має на увазі те, що вже існує, отже, небезпека це явище, процес тощо, що вже проявилось і негативно впливає на суб'єкт. Таким чином, небезпеку потрібно досліджувати як наслідок реалізації різного роду ризиків. Тому, саме реалізація ризиків породжує небезпеку, вони є первинними, а небезпека є вторинною, а не навпаки.

Питання, чим є небезпека як поняття, дуже рідко виникало в практиці та науці. У абсолютній більшості сучасних тлумачних словників, законодавчих та нормативних документах, виданнях наукової і навчальної літератури небезпека розглядається як можливість (вірогідність) впливу на людину або певну систему.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови термін "небезпека" трактується, як можливість якоїсь біди, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. п. Образно – це стан, коли кому-небудь або чому-небудь щось загрожує [11]. Ярошевська В. М. та інші при формулюванні терміна "небезпека" окрім поняття несумісності з життєдіяльністю людини вводять ще і поняття несприятливих для людини чинників. Автори виходили з поняття впливу. Пістун І. П. [13] при формулюванні терміна "небезпека" вже говорить не просто про явище, або вплив, але і про певні умови, при яких вони діють. Термін "небезпека", за його визначенням – центральне поняття безпеки життєдіяльності, яке об'єднує явища, процеси, об'єкти, здатні в певних умовах наносити збитки здоров'ю людини. У словнику-довіднику Кармазінова Ф. В. по безпеці життєдіяльності небезпека визначається, як ситуація (у природі або техносфері), за якої можливо виникнення явищ або процесів які здатні вражати людей, завдавати матеріального збитку, руйнувати навколишнє середовище людини. Желібо Е. П., Заверуха Н. М. [14] у визначенні небезпеки додають до ситуації ще й умови. Погосова М. Ю. визначає небезпеку як існуючу або потенційну можливість дії загрози, вплив якої може завдати шкоди будь-якому суб'єкту чи об'єкту. Як видно, з поняття небезпека випливає поняття загроза. У свою чергу М. Єрмошенко дає таке визначення загрози – це конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов. Є. Олейников сформулював загрозу як найбільш конкретну та безпосередню форму небезпеки або сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства та держави, а також національним цінностям і національному способу життя.

Аналіз даних найбільш типових трактувань категорії "небезпека", та "загроза" свідчить про відсутність на сьогоднішній день єдиного підходу до розуміння їх змісту. Однак при цьому очевидно є така спільна риса

досліджуваних понять як можливість одержання певних негативних наслідків діяльності, недоодержання вигоди, заподіяння шкоди тощо.

Академічний тлумачний словник української мови [15] наводить трактування, згідно з яким досліджувані поняття є синонімами: загроза – це можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, важкого для когось, чогось; те, що може заподіяти будь-яке зло, якусь неприємність; небезпека – можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди тощо; стан, коли комусь, чомусь щось загрожує.

Незважаючи на досить тісний взаємозв'язок, поняття "небезпека" та "загроза" мають різне смислове значення. Загрози виникають на стадії переходу небезпек із пасивної форми в активну, коли потенційні можливості негативного впливу трансформуються у конкретні наміри чіткого адресного спрямування.

Власне кажучи, такий погляд трактування взаємозалежності та взаємозв'язку понять "загроза", "ризик" і "небезпека" певним чином збігається з позицією Чернової Г. В. та Кудрявцева А. А., які визначають небезпеку як "потенційну загрозу виникнення збитків або іншої форми реалізації ризику, що зумовлюється специфікою об'єкта, особливостями ризикової ситуації і природою вказаного збитку" [16].

Аналізуючи все це, варто сказати про діалектичне поєднання поняття "небезпека" з поняттям "безпека", погодившись з думкою А. Кострова, який стверджує, що "безпека" є крайнім значенням небезпеки, коли та абсолютно відсутня. Підбиваючи підсумки можна зробити висновок, що безпека – це стан захищеності від ризику зазнати шкоду. Наслідком реалізації ризику є небезпека, формою прояву якої виступає загроза.

Наук. керівн. Москаленко Н. О.

Література: 1. Пасічник В. М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою / В. М. Пасічник // Демократичне врядування. – 2011. – № 7. 2. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобалізаційної конкуренції / Р. М. Дацків. – Львів : Центр Європи. – 2006. – 160 с. 3. Шкарлет С. М. Еволюція категорії "безпека" в науковому та економічному середовищі / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин. – 2007. – № 6. – С. 7–12. 4. Сенчагов В. О. суцності и основах стратегии экономической безопасности России / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 97–106. 5. Заплатинский В. М. Терминология науки о безопасности / В. М. Заплатинский // Zbornik prispevkov z mednarodnej vedeckej konferencie "Bezpecnostna veda a bezpecnostne vzdelanie". – Liptovsky Mikulas : AOS v Liptovskom Mikulasi. – 2006. 6. Национальная социологическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://voluntary.ru/dictionary/568/word>. 7. Российская энциклопедия по охране труда [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru>. 8. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навч. посібн. / І. П. Отенко, Г. А. Івашенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 256 с. 9. Семенютіна Т. В. Економічні ризики, небезпеки, загрози: сутність та взаємозв'язок / Т. В. Семенютіна // Економічний простір. – 2012. – № 68. – С. 106–113. 10. Десятнюк О. М. Дефініція ризику податкової системи / О. М. Десятнюк // Світ фінансів. – 2007. – № 4 (13). – С. 24–34. 11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1 736 с. 12. Проценко О. Л. До питання співвідношення між поняттями "ризик", "невизначеність" і "небезпека" / О. Л. Проценко // Вісник університету Банківської справи НБУ. – 2012. – № 3 (15). – С. 280–284. 13. Пістун І. П. Безпека життєдіяльності : навч. посібн. / І. П. Пістун. – Суми : Видавництво "Університетська книга", 2000. – С. 5. 14. Безпека життєдіяльності : навч. посібн. для студ. вищ. закл. освіти України I–IV рівнів акредитації / за ред. Є. П. Желібо і В. М. Пічі. – Львів ; К. : "Каравела" ; Львів : "Новий Світ-2000", 2002. – С. 19. 15. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>. 16. Чернова Г. В. Управление рисками : учебн. пособ. / Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев. – М. : ТК Велби ; Изд-во "Проспект", 2003. – 160 с.